

Любов Корнійчук
(Остроз)

ПОСТАТІ ЦЕРКОВНИХ ДІЯЧІВ У НАУКОВОМУ ДОРОБКУ АРКАДІЯ ЖУКОВСЬКОГО

У статті охарактеризовано внесок відомого українського історика Аркадія Жуковського у вивчення життя та діяльності ієрархів Церкви – Петра Могили, Андрея Шептицького та Мстислава Скрипника. Автором зроблено спробу показати оцінки наукового доробку вченого в історіографії, а також його роль у вивченні екуменічної діяльності відомих церковних діячів.

Ключові слова: історія церкви, історіографія, церковний діяч, Петро Могила, Андрей Шептицький, Мстислав Скрипник.

Любовь Корнейчук. Личности церковных деятелей в научном наследии Аркадия Жуковского.

В статье охарактеризован вклад известного украинского историка Аркадия Жуковского в изучение жизни и деятельности иерархов Церкви – Петра Могила, Андрея Шептицкого и Мстислава Скрипника. Автором сделана попытка показать оценки научного наследия ученого в историографии, а также его роль в изучении экуменической деятельности известных церковных деятелей.

Ключевые слова: история церкви, историография, церковный деятель, Петр Могила, Андрей Шептицкий, Мстислав Скрипник.

Liubov Korniiuchuk. The Church Leaders in the Scientific Heritage of Arcady Zhukovsky.

The article describes the contribution of famous Ukrainian historian Arcady Zhukovsky at the life studying and activity of the Church hierarch's – Petro Mogyla, Andry Sheptytsky and Mstislav Skrypnyk. The author attempts to show the evaluation of scientific results in academic historiography and its role in studying of famous ecumenical church leaders.

Key words: history of church, historiography, church leader, Petro Mogyla, Andry Sheptytsky, Mstislav Skrypnyk.

На сучасному етапі розвитку української історичної науки вже традиційними стали дослідження наукового доробку та життєвого шляху видатних українських вчених. Провідне значення має вивчення діяльності істориків, що репрезентують українську історичну науку в діаспорі і всіляко сприяли і продовжують сприяти поширенню знань про Україну, її історію та культуру. 12 січня 2012 р. українська громадськість відзначила 90-літній ювілей видатного українського історика, енциклопедиста, іноземного члена НАН України, дійсного члена УВАН у США, почесного голови НТШ в Європі, професора Аркадія Іларіоновича Жуковського. Серед українських дослідників за кордоном йому належить важливе місце в організації наукового життя та популяризації знань про Україну.

Важливу частину наукової спадщини А. Жуковського складають дослідження з історії церкви. У сучасній українській історіографії вчений відомий передусім як дослідник життя та діяльності митрополита Петра Могили. Серед публікацій, що стосуються життєвого шляху та наукової діяльності А. Жуковського – статті Д. Яремчука [53], Б. Червака [51], В. Наулка [33], А. Атаманенко та Л. Винара [6], Ю. Макара та О. Добржанського [28]. Однак, в жодній із вказаних праць не приділено належної уваги характеристиці праць вченого з історії церкви. Аналізу дослідження А. Жуковським постаті П. Могили присвятив свою публікацію О. Мостіпака [31]. Науковець здійснив спробу визначити значення монографії “Петро Могила й питання єдності церков” в історіографії та порівняти різні оцінки життя і творчості митрополита. Проте варто підкреслити, що автор оминув своєю увагою значну частину досліджень А. Жуковського з історії церкви. Недостатнє вивчення внеску вченого у дослідження життя та діяльності церковних діячів і необхідність включення його доробку в українську зарубіжну історіографію визначають

актуальність дослідження. Відтак мета статті полягає у здійсненні аналізу праць А. Жуковського, присвячених ієрархам української Церкви.

Варто зазначити, що науковець зацікавився історією церкви ще в студентські роки, тоді його увагу привернула постать митрополита П. Могили. Згодом він пригадував: “Коли я був ще студентом..., мене захоплювала ця постать, яка, хоча молдавського походження, перейшовши на Україну, віддала все своє життя служінню українському народові і Українській Церкві” [18]. Під час навчання в УВУ А. Жуковський на професійному рівні почав досліджувати життя та діяльність митрополита і захистив дисертацію “Петро Могила й питання єдності церков”. На основі матеріалів дисертаційного дослідження була видана однойменна книга, що вперше опублікована в 1969 р. у Парижі, а у 1997 р. доповнена і перевидана в Києві [16]. У порівнянні з виданням 1969 р. до книги включено низку нових документів та ілюстрацій, а також використано нові публікації про життя та діяльність митрополита. Історик також є співавтором монографії “Феномен Петра Могили (Біографія. Діяльність. Позиція)” [47], автором статей про походження та молоді роки майбутнього митрополита [17], його роль у заснуванні Києво-Могилянської академії [11; 14; 15; 4] та у піднесенні УПЦ [18], про значення його реформ [10]. А. Жуковський – упорядник “Требника” [45] та “Катехизиса” [23] П. Могили, а також матеріалів колоквиуму, присвяченого 400-річчю від дня його народження, що відбувся 5 листопада 1996 р. в Парижі [37].

Постать митрополита Могили ніколи не переставала цікавити як його сучасників, так і пізніших істориків, викликаючи при цьому суперечливі думки та судження. Його діяльність, як правило, аналізується в трьох аспектах: громадсько-політичному, культурному та релігійному. Варто зазначити, що А. Жуковський у своїй праці про митрополита здійснив оцінку могилознавства, висвітлив його біографію, а також розкрив питання єдності церков у його творчості та церковній діяльності. О. Мостіпака, оцінюючи внесок історика у дослідження біографії митрополита, влучно зауважив, що його характеристика могилознавства в українській історіографії була першою спробою аналізу висвітлення діяльності П. Могили різними авторами, а ідея церковної єдності була новою у могилознавстві, оскільки до того окремі дослідники лише фрагментарно торкалися цієї теми і суб’єктивно підходили до вивчення цього питання [31, с. 21].

Сучасна українська історична наука збагатилася новими дослідженнями, що присвячені постаті митрополита. Для прикладу, згадаймо монографії В. Нічик [34] та Д. Садовяка [40], які з’ясовують роль П. Могили у процесі духовної консолідації українського суспільства, його значення у реформуванні церковного та освітнього життя на українських землях. Окремі аспекти діяльності митрополита висвітлюють у своїх публікаціях С. Семчинський [41], С. Йосипенко [20], М. Костельнюк [25; 26], С. Хохун-Політова [49], Л. Олійник [35], І. Шевченко [52] та ін. Незважаючи на появу нових праць в українській історичній науці, студії А. Жуковського не втрачають своєї актуальності, адже його висновками послуговуються історики дотепер, а висвітлена ним проблема церковної єдності в житті митрополита знаходить продовження у сучасних дослідженнях.

А. Жуковський детально охарактеризував історію вивчення життя та діяльності П. Могили у чотирьох основних аспектах, які були джерелом суперечливих оцінок митрополита. Зокрема, це проблема його походження та ставлення до українського народу, оцінка культурних реформ та церковної діяльності, а також риси характеру П. Могили. Науковець не погоджувався з категоричними висловлюваннями румунських дослідників (Г. Єничану, Н. Попеску, Т. Йонеску та ін.) про те, що митрополит був виключно румунським діячем, а також із висловлюваннями українських істориків (М. Василенка, М. Грушевського, Д. Дорошенка та ін.) про те, що він був чужинцем для українського народу [16, с. 14-15]. А. Жуковський зауважував, що “Петро Могила, син молдавського господаря, перебував з молодих літ на українських землях, включився у місцеве громадсько-політичне, а згодом культурно-релігійне життя і впродовж всього свого життя працював для розвитку української культури, української церкви. Іншими словами: це рідкий випадок, коли чужинець став на службу українській нації і цілковито асимілювався” [16, с. 13]. Подібні думки знаходимо і в автора книги “Історія церкви в Україні” Ю. Федоріва, який, порівнюючи діяльність В. Рутського та П. Могили, зауважував, що хоча вони не були українцями за походженням, однак “життя нашої церкви, православної і уніатської, і національні інтереси народу вони прийняли за свої, щиро ними перейнялися та по всіх своїм силам їм служили” [46, с. 180]. Оцінюючи діяльність митрополита, А. Жуковський зазначав, що навіть найбільші супротивники П. Могили не могли не визнати його внеску в розбудову української

церкви та культури, але попри це не варто забувати і про критичний підхід до оцінок окремих його рішень та вчинків [16, с. 34]. Намагання історика зберегти об'єктивність в оцінці дій митрополита зумовило позитивні відгуки науковців, зокрема, Н. Полонської-Василенко, яка зазначала, що "вводячи читача в світ протилежних думок, автор зберігає об'єктивність" [39, с. 7], а також І. Коровицького, С. Йосипенко, С. Хохун-Політової та ін.

Вчений висвітлює основні гіпотези щодо походження роду П. Могили, а також розбіжності серед дослідників стосовно дати його народження. А. Жуковський вважав С. Голубєва найвідатнішим біографом П. Могили і погоджувався з ним у визначенні дати народження майбутнього митрополита – 21 грудня 1596 р. Науковець вказував на неточності, які допускали окремі історики, висвітлюючи молоді роки митрополита. Зокрема, Е. Гурмузакі та Н. Йорга хибно вважали, що лише він був висланий на студії до Польщі, в той час коли решта родини залишалася в Молдавії. На думку А. Жуковського, через вороже ставлення нового господаря Молдавії до родини Могили "остання переселилася до Польщі, яка її дружньо прийняла, зважаючи на заслуги та родинні зв'язки" [17, с. 14].

Аналізуючи питання освіти П. Могили, науковець дійшов висновку, що початкову освіту він здобув у колі вчителів Львівської братської школи, а завершив її у вищих школах Польщі та Західної Європи [47, с. 13]. Однак твердження окремих істориків (І. Міхалческу, В. Щурата, І. Власовського та ін.) про його навчання в Паризькій Сорбонні, на переконання А. Жуковського, не є достатньо обґрунтованим [16, с. 46]. Особливо важливим, на думку вченого, було питання опікунства П. Могили, адже воно відіграло важливу роль у тогочасному вихованні. Науковець стверджував, що опікуном майбутнього митрополита був С. Жолкевський, а після смерті опікуна його духовно-релігійним провідником став І. Борецький, знайомство з яким вплинуло на формування духовно-релігійного світогляду П. Могили [47, с. 14-15]. Вивчаючи питання опікунства, М. Костельнюк теж вказала на позитивний вплив С. Жолкевського, а також на те, що лицарська етика увійшла невід'ємним компонентом у дискурс духовного зростання митрополита, стала підготовчим актом до майбутнього духовного подвижництва [25, с. 102]. А. Жуковський спробував з'ясувати причини, які спонукали П. Могилу до прийняття чернецкого сану, відкидаючи два крайні пояснення: схильність до чернецкого життя й аскетизму та матеріальна вигода і гонитва за славою. На думку вченого, рішення П. Могили було зумовлене комплексом причин і в тому числі тим, що він походив із релігійної родини [16, с. 51]. М. Костельнюк, доповнюючи висновки А. Жуковського, зазначала, що перехід до чернецтва був переломним етапом у житті П. Могили, який поділив його життєвий шлях на два періоди – молдавсько-польський та український [25, с. 102].

Окремі студії А. Жуковський присвятив дослідженню реформаторської діяльності митрополита в галузі освіти [14; 15], у яких подав стислий огляд історії заснування Києво-Могилянської академії, а також її значення в системі освіти на українських землях. А. Жуковський виділив кілька етапів у її функціонуванні, залежно від особливостей навчання та від офіційних назв. Так, у 1615 – 1632 рр. вона мала назву Школа Київського братства з рівнями початкової та середньої освіти, 1632–1694 рр. – Київська колегія з рівнем середньої та елементами вищої освіти, 1694–1817 рр. – Києво-Могилянська академія з вищим рівнем освіти. У 1819 р. її було трансформовано у Київську духовну академію, яка проіснувала до 1920 р. [14, с. 67]. Оцінюючи значення реформ митрополита, вчений зазначав, що "за п'ятнадцять років, з 1632 р. до 1647 р., П. Могили вдалося надати Колегії тієї форми, яку він задумав на початку своєї священницької діяльності, і цим зробив істотний внесок у розвиток української культури" [15, с. 13], а також тим, що, "створячи коло інтелектуалів з різних дисциплін, зміцнював національну свідомість українців і стримував відхід молоді та еліти... до сусідніх держав" [14, с. 68]. Детальний виклад історії Києво-Могилянської академії здійснили З. Хижняк та В. Маньківський [48], які теж підкреслювали вагомий внесок П. Могили у її заснування та розбудову, а також охарактеризували особливості Київських лаврської та братської шкіл, з яких і постала академія. Автори до свого дослідження залучили студії А. Жуковського, зокрема, його працю про П. Могилу.

Науковець окрему студію присвятив вивченню історії Київської духовної академії [11], адже вважав, що вона помилково, переважно негативно, оцінювалася українськими істориками як російська, а не українська твердиня [11, с. 84]. Дослідник охарактеризував зміни у функціонуванні навчального закладу відповідно до прийняття статутів, що регламентували діяльність духовних академії. На його думку, незважаючи на те, що всі митрополити-опікуни академії

були росіянами, окремі з них зарекомендували себе не лише як добрі адміністратори, але і як вчені-дослідники історії церкви на українських землях. Серед ректорів академії А. Жуковський високо оцінив здобутки І. Борисова та його послідовників Д. Муратова й А. Амфітеатрова [11, с. 90]. Дослідник вважав Київську духовну академію певною мірою продовжувачкою традицій Києво-Могилянської академії. Думки про відродження окремих традицій при тому, що заклад залишався суто духовною вищою школою, висловлювали також З. Хижняк та В. Маньківський [48, с. 170].

Важливим періодом життя П. Могили було перебування на київській митрополичій кафедрі. Висвітлюючи його обрання Київським митрополитом та діяльність, А. Жуковський акцентував увагу на суперечливих питаннях, які викликали дискусії в історіографії. Так, він зазначав, що вже сам факт, що “вибір П. Могили на кандидата в митрополити відбувся перед затвердженням пунктів релігійного компромісу королем, вказує на те, що це була одна з передумов, на яку більшість з православних послів погодилися, а Могила, як енергійна й амбітна людина, бажав очолити українську церкву” [47, с. 24]. Характеризуючи реформи митрополита, вчений твердив, що оскільки в той час православна церква була синонімом українства, то всі перетворення, ініційовані П. Могилою, були покликані реорганізувати не лише церковне життя, а й свідомість народу. А. Жуковський підкреслював, що “зберігаючи від знищення старовинні святині, Могила зберігав частину нашої славної історії княжої доби й, відновлюючи їх, він хотів показати тяглість української історії від початків княжої доби” [16, с. 96]. Про державницькі традиції в літературній спадщині митрополита говорить також М. Костельнюк, зокрема, вона зазначає, що у творах П. Могили висувалася ідея неперервності української історії, починаючи від доби Київської Русі [26, с. 77].

На думку А. Жуковського, перебування П. Могили на митрополичій кафедрі піднесло авторитет УПЦ до тієї міри, що вона почала відігравати вагомий роль не тільки в рамках тодішньої держави, але й стала також змагатися з найсильнішою православною церквою – грецькою [16, с. 107]. Високо оцінили діяльність П. Могили на митрополичій кафедрі також І. Нагаєвський [32, с. 64], Б. Казимира [21, с. 15], Н. Плічковський [38, с. 62], М. Костельнюк [26, с. 75], С. Хохун-Політова [49, с. 163] та ін. Усі вони вважали митрополита видатним культурним діячем, який значні зусилля направляв на реформування православної церкви та збагачення української культури. Зауважимо, що вище згадано лише окремих науковців, які присвятили свої студії історії церкви та діяльності митрополита, поданий перелік дослідників не є вичерпним.

А. Жуковський докладно обґрунтував ідею церковної єдності в діяльності і творчій спадщині П. Могили. Ця ідея була новою, адже до цього дослідники фрагментарно торкалися цієї теми або переважно звинувачували митрополита у надмірній прихильності до католицької церкви. На думку науковця, екуменічна діяльність П. Могили випередила його час майже на три століття [16, с. 112]. Говорячи про ідею єдності церков, вчений мав на увазі намагання знайти порозуміння з католицькою церквою, яка поширювала свої впливи на українські землі. Історик присвятив окремі публікації аналізу проблеми спроб об'єднання церков [19; 2], в яких аргументовано пояснив їх значення та роль П. Могили у їх здійсненні. Серед дослідників, які об'єктивно оцінювали екуменічну діяльність митрополита, вчений назвав Е. Шмурла, О. Оглоблина та Т. Йонеску [16, с. 112]. На думку історика, П. Могила, незважаючи на свою відданість православній церкві, намагався синтезувати Східну і Західну церкви і навіть розробив власний проект їх об'єднання [2, с. 72]. На відміну від своїх попередників, А. Жуковський переконливо доводив, що ідея церковної єдності не була випадковим епізодом у діяльності П. Могили, а “золотою ниткою” пронизувала його життя [31, с. 21]. Науковець стверджував, що акцію примирення православних із католицькою церквою у ватиканських документах пер. пол. XVII ст. названо “універсальною унією”, однак ця назва не є вдалою, бо йдеться лише про дві гілки християнської церкви, залишаючи поза увагою протестантизм [19, с. 209].

Крім того, що А. Жуковський у своїх працях намагався ввести в обіг значний масив фактологічної інформації, їх якісною ознакою була ще й публікація джерел у додатках. Наприклад, у додатках до статті “Спроба єдності церков (православна перспектива)” [19] він опублікував два документи, які обґрунтовують необхідність зближення і порозуміння церков. Мова йде про “Записку про переговори в справі універсальної унії українців” та “Думки одного польського шляхтича грецької релігії у справі універсальної унії” [19, с. 223-235]. Що ж стосується монографії науковця, то її список джерел та літератури налічує понад 300 позицій, що свідчить про дуже кропітку працю автора, наслідком якої стала поява ґрунтовного дослідження життя та діяльнос-

ті П. Могили. Цінність книги ще й у тому, що науковець опублікував анонімні геральдичні вірші на честь митрополита, а також уривки з його праць та джерел, що стосувалися його діяльності. У ході наукового дослідження А. Жуковський використовував твори митрополита та опубліковані збірники джерел, адже не мав змоги працювати в українських архівах.

Значну увагу у своїх дослідженнях науковець присвятив аналізу теолого-літературних творів П. Могили. Зокрема, у монографії "Петро Могила й питання єдності церков" учений розглянув історію написання та основні положення "Православного ісповідання віри", "Требника" та "Літоса". Вчений не лише упорядкував та перевидав "Требник" та "Катехизис" П. Могили, а й детально проаналізував їх у вступних статтях до перевидань [9; 12], а також у публікації "Відновлення православної митрополії та реформи Петра Могили" [10]. Усі вищезазначені твори П. Могили не лише відіграли роль основи для проведення церковних реформ, але й мали значення для вивчення питання єкуменізму. Важливо зазначити, що А. Жуковський одним з основних співавторів митрополита вважав І. Трофимовича-Козловського [16, с. 152], який був однодумцем П. Могили у питанні здійснення реформування церкви.

В цілому, варто зазначити, що А. Жуковський вважав П. Могилу одним із найвидатніших діячів в історії України, який багато зробив не лише для церкви, а й для культури та освіти. Найбільшим позитивом діяльності митрополита науковець вважав його намагання використовувати здобутки західної культури, теології та церковної практики. Дослідник наголошував на тому, що П. Могила мав державницьку концепцію і тому прагнув до легальних форм існування української церкви, сподіваючись здобути для неї права, однакові з католицькою. На нашу думку, найяскравіше оцінка діяльності митрополита відображена у такій характеристиці А. Жуковського: "Петро Могила увійшов в історію як велика постать української православної церкви, яка не тільки продовжила діло своїх попередників – Єлисея Плетенецького, Захарії Копистенського, Іова Борецького – у відродженні прадідівської віри, але також створила для неї солідну основу, даючи високу освіту для духовенства... Але, незважаючи на свою відданість православної справі, він не був засліпленим конфесійним фанатиком, його всебічна освіта та широкий світогляд дозволили йому цінити все, що добре у всіх віровизнаннях" [16, с. 111]. На підставі аналізу досліджень вченого можемо констатувати, що він намагався дати об'єктивну оцінку діяльності П. Могили, не відкидаючи недоліків у його діяльності, водночас, зазначаючи про його неабиякий вклад у скарбницю української культури.

Серед видатних церковних діячів увагу А. Жуковського привертала не лише постать П. Могили. У його науковому доробку є студії, присвячені Андрею Шептицькому [13; 3] та Мстиславу Скрипнику [8; 1]. Звісно, що дослідженню життя та діяльності цих діячів науковець присвятив лише окремі публікації, однак це не зменшує їхньої наукової вартості та ролі в історичній науці. Зауважимо, що в історіографії є чимало досліджень про А. Шептицького. Так, захищені дисертації Л. Крупи про вплив митрополита на суспільне і культурно-просвітницьке життя в Галичині кін. ХІХ – пер. пол. ХХ ст. [27] та Я. Біласа про А. Шептицького і проблеми національно-визвольного руху українців [5], також опубліковані джерела до життя та діяльності митрополита [29; 30], вивчали його діяльність І. Гриньох [7], Л. Цегельський [50], Ф. Онуфрійчук [36], В. Кметь [24] та ін.

У своїх публікаціях А. Жуковський акцентував увагу на проблемі єдності церков, адже був переконаний, що вона займала провідне місце у діяльності А. Шептицького. Передусім, вчений вважав, що релігійному об'єднанню мали служити навчально-освітні інституції, зокрема, створена митрополитом у 1928 р. Греко-католицька богословська академія у Львові [13, с. 54]. Ідеї єдності церков у житті митрополита значну увагу приділив у своїй монографії І. Гриньох, який теж схилився до думки, що вона була домінуючою справою А. Шептицького [7, с. 91]. Подібні міркування висловлював В. Кметь, який зауважував, що митрополит усі свої зусилля спрямовував на втілення в життя церковної єдності, однак усвідомлював, що на цьому шляху були великі труднощі, найбільшою з яких була "неприхильна психологічна настанова та віками нагромаджене взаємне упередження" [24].

А. Жуковський не погоджувався з оцінкою єкуменічної діяльності митрополита, висловленою С. Бараном, який переконував, що всі спроби були невдалими. Він вважав це дуже прагматичним підходом до справи, адже проведена митрополитом робота стала цінною спадщиною для подальшої об'єднаної діяльності [13, с. 58]. А. Шептицький реалізацію унійної справи вбачав в утворенні Українського патріархату, який мав би визнати примат Папи, але був би цілком

самостійним, зберігаючи звичаї православної церкви. Цей проект був співзвучний із проектом, запропонованим у свій час П. Могилою [13, с. 58]. На думку А. Жуковського, об'єднання можна було досягти, якби обидві сторони були організованими, а в 1941 р. УПЦ знаходилася на початку свого відродження без досвідчених церковних кадрів і практики міжконфесійного спілкування, а тому не могла приступити до переговорів, ініційованих головою добре організованої церкви [13, с. 59].

Варто зазначити, що А. Жуковський проаналізував листи митрополита до українських православних архієреїв та до української православної інтелігенції із закликами до церковної єдності, яка мала сприяти досягненню національного єднання. А. Жуковський вважав, що найважливішим листом в екуменічній діяльності митрополита був відкритий лист від 30 грудня 1941 р. “До всіх Високопреосвящених і Преосвящених Православних Архієреїв в Україні і на українських землях”. Науковець пояснював це тим, що саме у цьому листі А. Шептицький тісно пов'язував релігійні справи з українськими національними справами, апелюючи до своїх земляків із закликом до єдності як передумови до досягнення національних ідеалів українців [13, с. 56].

Загалом, вчений досить детально підійшов до вивчення життєвого шляху А. Шептицького, аналізуючи не лише літературу, а й джерела. Його високі оцінки діяльності митрополита були підтримані Л. Цегельським, який ставив А. Шептицького в один ряд з Іларіоном та Петром Могилою [50, с. 75], а також у дослідженнях П. Кам'янского, який вважав митрополита провідним діячем українського національного відродження [22, с. 25]. Не будемо детально зупинятися на оцінках праці А. Шептицького в історіографії, лише зазначимо, що студії А. Жуковського достатньо інформативні, а його висновки про екуменічну діяльність митрополита досі не втратили актуальності.

У травні 1982 р. українська спільнота в діаспорі відзначила сорокову річницю з дня хіротонії митрополита Мстислава (Степана) Скрипника, голови УАПЦ і УПЦ в США. Цій події А. Жуковський присвятив розвідку в журналі “Сучасність” [8]. Дослідник вважав митрополита одним із реалізаторів відродження УПЦ і продовжувачем справ, започаткованих І. Борецьким, П. Могилою та В. Липківським [8, с. 65]. На сьогодні існує низка студій, які тим чи іншим чином торкаються життя та діяльності митрополита. Серед сучасних монографічних досліджень – праці Д. Степовика про життя та архіпастирську діяльність Мстислава Скрипника [43] та А. Смирнова про владику як громадсько-політичного та церковного діяча [42]. Досліджуючи громадсько-політичну і церковну діяльність М. Скрипника, А. Жуковський виокремив три етапи у його діяльності. Перший з них він пов'язував із службою в лавах армії УНР і обороною молодого української держави, другий – із діяльністю у Товаристві імені П. Могили та Товаристві “Українська школа”. У цей час М. Скрипник намагався допомагати у збереженні українського шкільництва і преси, брав участь у церковних з'їздах духовенства і мирян Волині, домігся висвячення українських єпископів Полікарпа Сікорського та Олексія Громадського тощо. Початок третього етапу дослідник відносив до 1941 р., коли, втративши дружину, С. Скрипник вирішив присвятити життя церкві [8, с. 66]. В основу періодизації історик поклав зміни пріоритетних напрямків діяльності в житті владики, спочатку це була військова служба, потім – громадсько-політична діяльність і нарешті – служіння церкві.

На думку вченого, важливим досягненням православної церкви під час німецької окупації України було підписання 8 жовтня 1942 р. акту об'єднання АПЦ та УАПЦ, одним з творців і натхненників якого був Мстислав Скрипник. Цей акт підписали архієпископ УАПЦ Никанор Абрамович, єпископ УАПЦ Мстислав Скрипник та митрополит АПЦ Олексій Громадський. В акті було підкреслено, що ліквідовано всі розбіжності канонічного характеру, але через спротив єпископату АПЦ та вбивство митрополита Олексія в травні 1943 р. цей визначальний для української церкви документ не був втілений у життя [8, с. 67]. Мотивам ієрархів двох православних конфесій, які спонукали їх вдатися до поєднання церков та реалізації об'єднання, присвятила одну із своїх публікацій дослідниця Н. Стоколос [44]. Зокрема, вона (як і А. Жуковський) стверджувала, що з усіх ієрархів УАПЦ найвагоміший внесок у справу поєднання церков зробив єпископ Мстислав Скрипник [44, с. 14].

Підсумовуючи значення діяльності митрополита, А. Жуковський зазначав, що екуменізм для нього не був лише теорією, а щоденним втіленням на практиці, його політичний хист проявився при відродженні УАПЦ в Україні, а внесок владики у церковно-релігійне і культурно-суспільне життя був гідно оцінений наданням звання почесного члена НТШ та присвоєнням

докторату УВУ [8, с. 70-71]. Незважаючи на важливість та актуальність студії дослідника, у якій він спробував проаналізувати та систематизувати біографію митрополита, вона не позбавлена ідеалізації головного героя і цим певною мірою відрізняється від публікацій про П. Могили, в яких автор намагався висвітлити всі аспекти його діяльності. Про спроби А. Жуковського реабілітувати Мстислава Скрипника говорить і А. Смирнов. Зокрема, він вважає помилковими судження науковця про те, що "під час німецько-польської війни посол Скрипник мав відвагу заявити, що українці не мають підстав проливати кров за Польщу, яка була впродовж 20 років для українців мачухою" [42, с. 89]. А. Смирнов вважає це спробою реабілітувати посла, деформуючи реальний зміст заяви С. Скрипника, яку він зробив під час виступу в сеймі 2 вересня 1939 р., оскільки вона мала пропольський характер, за що його неодноразово звинувачували у політичній недалекоглядності [42, с. 69].

Варто підкреслити, що обґрунтування ідеї екуменізму знаходимо не лише в дослідженнях А. Жуковського, присвячених П. Могилі, А. Шептицькому та М. Скрипнику, а і в публікаціях з історії УПЦ. Науковець намагався розглянути ідею єдності церков у історичному розвитку, починаючи від П. Могили і завершуючи діяльністю УАПЦ в діаспорі та Україні.

Зауважимо, що А. Жуковський був членом редколегії фундаментального видання з україністики, створеного під егідою НТШ в Європі – "Енциклопедії українознавства". Дослідник також був автором цілої низки енциклопедичних гасел різної тематики, більшу частину з яких становлять гасла з історії церкви, зокрема, присвячені видатним церковним діячам. При їх написанні науковець намагався у стислій формі подати якомога більше фактичної інформації, водночас, переважна більшість із них вирізняється наявністю бібліографії. Наявність бібліографії не лише допомагає читачеві знайти відповідну літературу з теми, а й свідчить про значну пошукову та наукову роботу, проведenu вченим. Звичайно, що в сучасній історіографії є чимало досліджень, що стосуються окремих проблем, охарактеризованих ученим в енциклопедичних гаслах. Однак попри появу таких досліджень, гасла залишаються підґрунтям для науково-дослідницької роботи, а також сприяють ознайомленню зарубіжної громадськості з відомостями про Україну.

Отже, важливу частину наукового доробку А. Жуковського становлять дослідження з історії церкви. У своїх студіях він визначив роль видатних церковних діячів у розвитку релігійного життя в Україні. Переважну більшість досліджень з означеної теми вчений присвятив висвітленню життя та діяльності Петра Могили. Обґрунтування науковцем церковної єдності у творчості та діяльності митрополита стало новим підходом у моголознавстві. Ідею екуменізму А. Жуковський виділив, аналізуючи діяльність Мстислава Скрипника та Андрея Шептицького, а також констатував їх важливий внесок не лише в церковне, а й у громадсько-політичне та культурне життя українського народу. Науково обґрунтовані висновки вченого з історії церкви та ролі перших церковних осіб у культурному та суспільному житті є важливою частиною української історіографії і заслуговують на увагу та впровадження у розробку окремих дослідницьких тем.

Джерела та література:

1. Joukovsky A. 40-jähriges Jubiläum der Bischofsweihe des Metropoliten Mstyslav Skrypnyk / A. Joukovsky // *Jahrbuch der Ukrainekunde*. – 1982. – S. 7–14.
2. Joukovsky A. Der Versuch einer Kirchenvereinigung im 17. Jahrhundert. Aus der Perspektive der Orthodoxen / A. Joukovsky // *Jahrbuch der Ukrainekunde*. – 1988. – S. 72–96.
3. Joukovsky A. Les lettres du Métropolitte André Cheptytsky à l'intelligentsia orthodoxe de son temps / A. Joukovsky // *André Cheptytsky, Métropolitte ukrainien. Novateur en oecuménisme*. – Lyon : [б. в.], 1995. – S. 45–65.
4. Joukovsky A. Pierre Mohyla, fondateur Collège (Académie) de Kyïv et réformateur de l'enseignement en Ukraine / Joukovsky A. // Петро Могила. Акти колоквиуму, присвяченого 400-річчю від дня народження (ЮНЕСКО, Париж, 5 листопада 1996 р.) / [упор. А. Жуковський, Ю. Кочубей]. – Париж : ЮНЕСКО, Наукове товариство ім. Шевченка, Посольство України у Франції, 1997. – С. 51–60.
5. Білас Я.І. Митрополит Андрей Шептицький і проблеми національно-визвольного руху українців : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 09.00.11 "Релігієзнавство" / Білас Ярослав Ігорович; Інститут філософії ім. Г.С. Сковороди НАН України. – К., 2003. – 23 с.
6. Винар Л. Академік Аркадій Жуковський: історик і енциклопедист / Л. Винар, А. Атаманенко // *Український історик*. – 2003. – № 1–5 (156–160). – С. 397–408.
7. Гриньох І. Слуга Божий Андрей – благовісник єдності / І. Гриньох. – Рим : Українське богословське наукове товариство, 1961. – 200 с.
8. Жуковський А. 40-ліття хіронтії митрополита Мстислава Скрипника / А. Жуковський // *Сучасність*. – 1982. – Ч. 6 (258). – С. 64–71.

9. Жуковський А. Аналіза Требника Петра Могили / А. Жуковський // Требник Петра Могили. – Канберра; Мюнхен; Париж : Видання на спілку з Академічним видавництвом Петра Белея і УАПЦ в Австралії, 1988. – С. 17–45.
10. Жуковський А. Відновлення православної митрополії та реформи Петра Могили [Електронний ресурс] / А. Жуковський // Режим доступу: <http://www.ualogos.kiev.ua/fulltext.html?id=428>
11. Жуковський А. Вклад Київської Духовної академії і її “Трудів” на культурному і богословському відтинках / А. Жуковський // Український історик. – 1988. – № 1–4 (97–100). – С. 84–91.
12. Жуковський А. Катехизис Петра Могили / А. Жуковський // Катехизис Петра Могили / [упор. А. Жуковський, перекл. В. Шевчук]. – К.; Париж : Воскресіння, 1996. – С. 5–39.
13. Жуковський А. Митрополит Андрей Шептицький і православ'я / А. Жуковський // Науковий збірник Українського Вільного Університету. – Мюнхен : [б. в.], 1992. – Т. 15. – С. 37–64.
14. Жуковський А. Петро Могила – засновник Київської Колегії-Академії і реформатор освіти в Україні / А. Жуковський // Український історик. – 1997. – № 1–4 (132–135). – С. 61–70.
15. Жуковський А. Петро Могила – засновник Київської Колегії-Академії і реформатор освіти в Україні / А. Жуковський // Українське слово. – 30 січня 1997 р. – № 4. – С. 13.
16. Жуковський А. Петро Могила й питання єдності церков / А. Жуковський. – К. : Мистецтво, 1997. – 302 с.
17. Жуковський А. Походження та молодість свт. Петра (Могили) / А. Жуковський // Православний голос Любліна. – 2006. – № 2. – С. 12–14.
18. Жуковський А. Роль митрополита Петра Могили у піднесенні Української Православної Церкви [Електронний ресурс] / А. Жуковський // Режим доступу: http://www.hram.in.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=592%3Atitle865&catid=85%3Abook85&Itemid=43
19. Жуковський А. Спроба єдності церков у XVII ст. (православна перспектива) / А. Жуковський // Ювілейний збірник праць Наукового конгресу у 1000-ліття хрещення Руси-України : доповіді й матеріали з чужомовними резюме / [ред. В. Янів]. – Мюнхен : [б. в.], 1988/1989. – С. 208–235.
20. Йосипенко С. Теолого-політична проблема в ранньомодерній духовній культурі. Стаття третя: толерантність та питання єдності церков / С. Йосипенко // Мультиверсум. Філософський альманах. – К. : Центр духовної культури, 2006. – № 59. – С. 170–179.
21. Казимира Б. Християнство в житті українського народу / Б. Казимира // На перехресті двох тисячоліть. – Саскачеван : [б. в.], 1984. – С. 7–23.
22. Кам'яний П. Митрополит Андрей Шептицький і суспільно-політичні рухи в Галичині на початку XX століття / П. Кам'яний // Культура народів Причорномор'я. – Симферополь : [б. и.], 2004. – Т. 1. – № 56. – С. 21–26.
23. Катехизис Петра Могили / [упор. А. Жуковський, перекл. В. Шевчук]. – К. ; Париж : Воскресіння, 1996. – 288 с.
24. Кметь В. Погляди екуменічної єдності митрополита Андрея Шептицького [Електронний ресурс] / В. Кметь // Режим доступу: http://www.chs.org.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=68&Itemid=32
25. Костельнюк М. Від лицаря до ченця: пошуки особистості Петра Могили / М. Костельнюк // Сучасна українська політика: політики і політологи про неї / [ред. М. Михальченко]. – К.; Миколаїв : [б. в.], 2008. – Вип. 14. – С. 98–105.
26. Костельнюк М. Державницькі погляди в літературній спадщині митрополита Петра Могили / М. Костельнюк // Наукові праці ЧДУ імені Петра Могили. Політичні науки. – Миколаїв : В-во ЧДУ ім. П. Могили, 2006. – Вип. 27. – С. 75–78.
27. Крупа Л.Л. Вплив митрополита Андрея Шептицького на суспільне і культурно-просвітницьке життя в Галичині кінця XIX – першої половини XX століття: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 “Історія України” / Крупа Любомир Левкович; Чернів. нац. ун-т ім. Ю.Федьковича. – Чернівці, 2003. – 20 с.
28. Макар Ю. Патріярх українського буковинознавства / Ю. Макар, О. Добржанський // Український історик. – 1998. – № 1–4 (136–139). – С. 150–156.
29. Митрополит Андрей Шептицький: Життя і Діяльність. Документи і матеріали. 1899–1944. Т. 1: Церква і Церковна єдність / [ред. А. Кравчук]. – Львів : Свічадо, 1995. – 524 с.
30. Митрополит Андрей Шептицький: Життя і Діяльність. Документи і матеріали. 1899–1944. Т. 2. Кн. 1: Церква і суспільне питання / [ред. А. Кравчук]. – Львів : Свічадо, 1998. – 570 с.
31. Мостіпака О. Аркадій Жуковський про Петра Могили / О. Мостіпака // Науковий вісник Чернівецького університету. – Чернівці : ЧДУ, 1996. – Вип. 6–7. – С. 12–23.
32. Нагаєвський І. Об'єднання церкви й ідея патріархату в Києві. Історико-богословська студія / І. Нагаєвський. – Торонто : Українське видавництво “Добра книжка”, 1961. – 93 с.
33. Наулко В. До 80-річчя професора Аркадія Жуковського / В. Наулко // Український археографічний щорічник. – К. ; Нью-Йорк : Видавництво М.П. Коць, 2002. – Т. 10. – Вип. 7. – С. 7–10.
34. Нічик В. Петро Могила в духовній історії України / В. Нічик. – К. : Український центр духовної культури, 1997. – 328 с.
35. Олійник Л. Катехизис митрополита Петра Могили: структура, тематика, художні прийоми [Електронний ресурс] / Л. Олійник // Режим доступу: http://www.rusnauka.com/35_OINBG_2010/Philologia/76000.doc.htm

36. Онуфрійчук Ф. Митрополит Андрей в служінню богові, Українській православній церкві і українському народові / Ф. Онуфрійчук. – Вінніпег : [б. в.], 1983. – 200 с.
37. Петро Могила. Акти колоквиуму, присвяченого 400-річчю від дня народження (ЮНЕСКО, Париж, 5 листопада 1996 р.) / [упор. А. Жуковський, Ю. Кочубей]. – Париж : ЮНЕСКО, Наукове товариство ім. Шевченка, Посольство України у Франції, 1997. – 94 с.
38. Плічковський Н. Нарис історії Української православної церкви / Н. Плічковський. – Сідней; Аделаїда : Консисторія УАПЦ в Австралії і Новій Зеландії, 1988. – 123 с.
39. Полонська-Василенко Н. Передмова / Н. Полонська-Василенко // Жуковський А. Петро Могила й питання єдності церков / А. Жуковський. – Париж : УВУ, 1969. – С. 7–11.
40. Садовяк Д. Петро Могила – митрополит Київський / Д. Садовяк. – К. : Вид-во ім. О. Теліги, 2000. – 160 с.
41. Семчинський С. Петро Могила – митрополит, учений / С. Семчинський // Пам'ять століть. – 1997. – № 3. – С. 114–159.
42. Смирнов А. Мстислав (Скрипник): громадсько-політичний і церковний діяч, 1930–1944 / А. Смирнов. – К. : Смолоскип, 2008. – 326 с.
43. Степовик Д. Патріарх Мстислав: життя і архіпастирська діяльність / Д. Степовик. – К. : Мистецтво, 2007. – 448 с.
44. Стоколос Н. "...Для миру церковного і добра віруючого народу..." (Що стало на заваді поєднанню православних церков в Україні восени 1942 року) / Н. Стоколос // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. – Рівне : Рівненський державний гуманітарний університет, 2006. – Вип. 8. – С. 12–24.
45. Требник Петра Могили / [упор. А. Жуковський]. – Канберра; Мюнхен; Париж : Видання на спілку з Академічним видавництвом Петра Белея і УАПЦ в Австралії, 1988. – 1670 с.
46. Федорів Ю. Історія церкви в Україні / Ю. Федорів. – Торонто : [б. в.], 1967. – 362 с.
47. Феномен Петра Могили (Біографія. Діяльність. Позиція) / [В. Климов, А. Колодний, А. Жуковський та ін.]. – К. : Дніпро, 1996. – 270 с.
48. Хижняк З. Історія Києво-Могилянської академії / З. Хижняк, В. Маньківський. – К. : "КМ Академія", 2003. – 184 с.
49. Хохун-Політова С. Петро Могила як фундатор нового ренесансного світогляду в українській культурі першої половини XVII ст. / С. Хохун-Політова // Культура і мистецтво у сучасному світі. Наукові записки Київського національного університету культури і мистецтв. – К. : [б. в.], 2009. – Вип. 10. – С. 155–164.
50. Цегельський Л. Митрополит Андрей Шептицький. Короткий життєпис і огляд його церковно-народної діяльності / Л. Цегельський. – Львів : Видавництво отців василіан "Місіонер", 1995. – 78 с.
51. Червак Б. Аркадій Жуковський – вчений і націоналіст / Б. Червак // Українське слово. – 23 січня 1997. – № 3. – С. 5.
52. Шевченко І. Україна між Сходом і Заходом: нариси із історії культури до початку XVIII століття / І. Шевченко. – Львів : [б. в.], 2001. – 250 с.
53. Яремчук Д. 75-річчя проф. Аркадія Жуковського / Д. Яремчук // Український голос. – 10 лютого 1997. – № 5. – С. 3.